

Történelem és politika*

1. A politika és történelem viszonyának vizsgálatánál már eleve szükségünk van e fogalmak pontos meghatározására, mert csak e meghatározás birtokában biztosíthatjuk fejtegetésünk egységét s remélhetjük célunk elérését. Célunk a tájékozódás. Szavak zűrzavarán kell keresztültörni magunkat, hogy a teoretikus tájékozódás esz-közéig eljussunk: a fogalomig. E módszer oly' régi, mint az igény, hogy a világot a maga egészében megértsük: oly' régi, mint a filozófia. A szó a legtökéletesebb kifejező eszköz: az egész lélek utat talál rajta keresztül s minden más kifejező eszközzel szemben nagy előnye, hogy a gondolatközlés egyetlen eszköze. A fogalmat nem lehet érzékelni és érzékeltetni, csak kimondani lehet. Ha szavaink zűrzavarosak, az annyit jelent, hogy nem vagyunk becsületesek, vagy nincs művészi érzékünk, vagy nem szeretünk gondolkozni. Becstelen, ízléstelen és buta a kor, hol a szóból nem árad a következetesség, az artisztikum és az értelem. Az igényt, amit az értelem támaszt a szóval szemben, a legnehezebb érvényesíteni: a szó az érzékiség büvkörébe vonja a gondolatot, de a fogalmi gondolkozásnak általánosításra van szüksége. Innen a gondolkozás két nagy hibája: vagy a konkrétot emeli az absztrakt rangjára, vagy az elvontat minősíti reális léttel bíró konkrétnek. A kritika e kettőnek dialektikáján nyugszik s kérdései mindig teoretikus irányúak. A kritikai kérdés tehát *spekulatív* s a kritikai kérdés jelen esetben így hangzik: micsoda általánosításra van szükségünk, hogy a politika és történelem együtt tárgyalható s a tárgyalás egysége a közös meghatározó alap révén biztosítható legyen?

I.

2. A legáltalánosabb kategória, melyben a politika és történelem egyesíthetők, a *közlélek* fogalma. Közlélek fogalmával jelöljük az organikus lelki élet azon funkcióit, melyeknek létesítő elve magának a közösségnek léte. Vannak ugyanis tények, melyek a lelki

* Felolvasatott a debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának 1936. febr. 23-án tartott felolvasó ülésén.

élet állományához tartoznak ugyan, de az egyéni lélek kategóriáiból nem érthetők meg maradék nélkül. Abban a *tényben* lelik magyarázatukat, hogy ember és ember szükségszerűen közösségben él a földön.

Pusztán ontológiai szempontból nézve, a lelki élet kétfelé választása jogosulatlan. A lelkiélet substratuma adva van az egyéni lélek funkcióiban s ezen túl lélekről beszélni kritikátlan hiposztázis vagy pusztá metafora. Valóban minden olyan kísérletben, mely a közlélek tényeiből ontológiailag különböző lelki funkciókra következtet, a Hegel-féle monstrum, az objektív szellem gondolata, kísért. A nehézségen az segít túl, ha belátjuk, hogy a közlelki tények önálló lelki funkciók feltevését nem is követelik meg, mert meglétük a közösségi elv folytonos érvényesülésén kívül semmi másra nem utal. A közlelki tények lelkiek: a lélektani kategóriák maradék nélkül érvényesek rájuk. A közlélek fogalma nem revelál külön pszichológiát. Ha az ösztönkötés és feloldása a lelkiélet alaptörvénye, akkor úgy fejezhető ki a közlélek lényege, hogy nem új ösztönök képezik alapját, hanem új hiányok, ingerek jelentkezése a közösség irányában. Külön *sensus communis* felvétele veszélyeztetné a lélek egységét s megtévesztőleg hatna a tények magyarázatában. A köztudat, közakarat, ha az egyéni lélek funkcióin kívül mást, magasabbat értünk rajta, haszontalan metafora. A közléleknek az egyéni lelki funkciókon kívül nem áll más rendelkezésére.

3. Vegyük közelebből szemügyre a dolgot. A legszembetűnőbb ez a viszony a nyelv kérdésében. A nyelv struktúrája a lélek struktúráján épül fel. A nyelvtudomány semmi más, mint alkalmazott pszichológia. Egészében a lélek művészi ösztönének, részleteiben a lelki funkciók alaki és alkati törvényeinek hatása alatt fejlődik és él a nyelv. De magának a nyelvtudománynak is van egy egzisztenciális kérdése. Mindezen lelki funkciókon túl is mi a magyarázata magának az előállásnak? Mi az a *primum movens*, melynek a nyelv genezis a teremtést köszönheti? Egy *tényre* bukkanunk itt! A nyelv előállása meglévő pszichológiai feltételek mellett a közösségi életben leli magyarázatát. Merőben formális ontológiai törvények nem döntenek egy tény megléte, vagy nemléte felől. A pszichológiai funkciók csak a nyelv törvényszerűségét garantálják, a nyelv *élete* a közösségi elv függvénye marad.

Azonos megfontolások után sorolhatjuk a közlelki tények közé a politikát és a történelmet is. Politika fogalma alatt azokat az akaratos cselekvéseket értjük, melyek a közösségi élet *tudatos* irányítását, organizálását célozzák. Amilyen szerepet játszik az egyéni életben az akarat, ahhoz hasonló hivatása van a közösségi életben a politikának. Az akarat ereje és a politika hatalma egymásnak megfelelő fogalmak. De ha ontológiailag egyezik is a két funkció: politika és akarat, az egzisztenciális kérdés a politikát is a közlelki tények közé sorolja.

A történelem ontológiai alapja ugyancsak pszichológiai funkció:

a történelmi tudat. A történelmi tudat pedig semmi más, mint közösségtudat. A közfelfogás — helytelenül — itt is külön érzékről beszél, a történelmi érzékről, de könnyen belátható, hogy a közlélek fogalma nem tűri a lélek egységének ilyen megzavarását. A fődolog, hogy világosan átlássunk két tényt, először, hogy a lelki funkciók minősége másíthatatlanul megmarad a közlélek területén is, aztán, hogy vannak tények, melyek azt bizonyítják, hogy a lelkiélet egy része valóban a közösségi elv uralma alatt alakul ki.

4. Csak ha kellően átértettük a politika és történelem fenti meghatározását, leszünk képesek a két tényező jelentőségét megérteni s a határt megvonni, melyen túl jogosulatlan minden igénytámasztása a politikának és történelemnek. Fontos, hogy felismerjük politikában és történelemben az alapul szolgáló lelki funkciót, hogy hivatásukat az egész strukturában megjelölhessük s fontos, hogy ezt abból a szellemi minőségből értsük meg, mely az alapul szolgáló lelki funkció sajátja. Fontos továbbá, hogy a kultúrát egészen lelki valaminek értsük meg s a közlélek fogalmával magyarázzuk azokat a tényeket, melyeket az egyéni lélektan az autonómia feláldozása nélkül magyarázni nem tudhat. Fontos, hogy kultúránk egységét és ez egységen belül az egyes funkciók autonómiáját a lelki élet egységében és a lelki funkciók sui generis mivoltában lássuk biztosítva. A kultúrfunkciók abban a szellemi minőségben bírják korlátjukat, mely az alapul szolgáló lelki funkció sajátja. Tehát minőségi korlátozásokról van szó, nem mennyiségi korlátozásról. Éppen így a lelki funkciók autonómiája nem azt jelenti, hogy pl. a lélek egy részét az akarat, másikat az értelem, harmadikat az érzés birtokolná, így semmivé lenne a lélek egysége. Az akarat mindenestől uralja a lelket, korlátja csak abban van, hogy az akarat sohasem lehet pl. érzés stb. Ugyanígy a politika az egész kultúrára igényt tart. Nem lehet a kultúrának részlete, melyet az organizáló munka ne érintene meg s ne hatna át: ebben a vonatkozásban nincs korlátja a politikának. A politika korlátja *transzcendentális* korlát, amennyiben az akarat minősége szab határt neki.

A kultúra a maga egészében politika, történelem és nyelv egyszerre, mert a kultúra a közlélek élete, ez pedig a lélek egységén s funkcióinak szellemi összetartozóságán épül fel. Most, mikor határt akarunk vonni politika és történelem között, nem merev elválasztásról van szó. Nem két külön valóság áll szemben egymással s önállóságuk nem különállást jelent. Ugyanazon egységes valóságnak, a kultúra valóságának minőségileg különböző formáiról szövelünk s ezek a maguk módján az egész kultúrát képviselik s fejezik ki. Ezek a kifejező formák éppen független mivoltukban őrzik a kultúra egységét, mert csak így áradhat beléjük *belülről* a szellemi tartalom. Autonómia a kultúra területén annyit jelent, hogy a közlelki funkciók hamisíthatatlanul és korlátozás nélkül fejezik ki azt a szellemi tartalmat, melynek kifejezésére saját természetüknél fogva preformálva vannak. Korlátjuk nem a valóságban van s ép-

pen ezért legyőzhetetlen. A közlelki funkciók, azaz e kultúrformák nem cserélhetők fel egymással anélkül, hogy ez a tény magának az egész kultúrának életét ne veszélyeztetné. Élő kultúrában a funkciók nem preferálhatnak egymásnak. A politika nem lehet vallás, a vallás nem politizálhat. Ugyanígy a történelmi tudatnak nem lehetnek vallási elfogultságai s politikai tendenciái.

5. De mivel ezek a kultúrfunkciók ösztöni eredetűek, a valóságban expanzivitás a jellemzőjük. Ez a magyarázata annak, hogy kultúrák fejlődésében az egyes funkciók akadályozzák egymást az érvényesülésben s örökös a küzdelem közöttük. Minden pesszimizmus nélkül szemlélhetjük a világban dúló harcok forrását. Az ösztön erejének mindig nagyobbak kell lennie, mint annak a tényleges szerepnek, amit a valóságban betölt. Csak így van biztosítva a kultúra élete. A harcoknak értelmük van a kultúrában. Harcokban higgad meg, kultúrálódik az ösztön.

A kultúra története — könnyen belátható ezek után — a közlélek fejlődésének függvénye: hiszen kultúra és közlélek ebből a szempontból azonos fogalmak. Az, hogy mit tegyünk e fejlődés lelejtére, nem a történelem problémája. Nem empirikus adatok döntenek ebben a kérdésben, hanem a lélektani elemzés s egyfajta, reduktív következtetési mód, mely egy tény lehetőségének elvi feltételeit kutatja, nem pedig az ok és okozat külső hálózatát fonja meg.

Könnyen elfogadható feltevés, hogy az összes közlelki funkciók között a nyelvet illeti meg az időbeli elsőség. Az egész társas életnek a közös nyelv lehetett megindítója. Az ösztöni eredetű társulási készség a nyelv révén lett lelki kapcsolattá, kulturává. Az akkor már igen fejlett egyéni lélek kultikus cselekményei csak a nyelvben válhattak a közösségi élet vallásos tényezőivé. Magának a nyelvnek (ige) szerepe predomináns minden kultúrvallásban. A lélektani megfontolás igazolja e transzcendentális előfeltevéseket. A lelki funkciók között is a fantázia, a szimbolizáló, művészi tevékenység bontakozik ki előbb. A nyelv, mint mű, teljes egészében a közlélek derengésének szimbolizmusában fogant.

A vallás lelki funkciója az *érzés* (az akarat csak passzív szerepet játszik a vallásban). Az akaratot nyüzgő érzés a vallás gyökere. Az érzés jelentkezése a lélek tényleges életének időileg első mozzanata. Természetes, hogy éppen a vallás kívánczik a közlelki funkciók sorának elejtére. A vallásos érzésnek kellett áthatnia legelőször a közösséget, mielőtt a nyelvben *méltó* közvetítőre talált (jó időnek kellett eltelnie, míg a közösségi akarat és közösségi tudat kialakul).

A vallás és nyelv szoros összefonódása nem ment végbe harmónikusan. A nyelvet, a szimbolizáló, művészi erőt kisajátította a vallás. A varázsszavakban rögzítve van a nyelv s ezáltal elveszti eredeti jellegét: a jelentő képből kihullott a jelentés s maga a kép értelmetlen adrakadabrává torzult. A kötött imaszövegek a nyelv szabadságának halálát jelentették. Irodalomná differenciálódását is a

papok körében élte meg a nyelv. A vallás béklyóba verte a nyelvet, de ezzel azt a lelket verte béklyóba, mely neki magának is táplálódajkája volt. A vallás a nyelv bilincsevé lett, de a nyelv is bilincsevé a vallásnak. E kettős rabság feloldása közös feladat volt. A próféták vállalták azt a feladatot, hogy a rab lélek nyugtalanságát elsirják s szabadság vágyát világgá kiáltsák. A fölszabadult nyelv töri szét a lélek börtönét, hogy újra buzoghasson a vallás eleven forrása.

6. Az akarat érvényesülési tere a földi célok világa. A politika a közösséget reális célok szolgálatába állította. A közös nyelv és közös vallás bölcsői a kulturának, de az önálló élet kezdete a politikával indul meg. A vallás és nyelv összetartó erői, belső fermentumai a kulturának. Mély vallásos és nyelvi kultúra nélkül a közösség atomjaira hull s részleteiben idegen bálványoknak lesz rab-szolgájává. A belső kohézió nem pótolható még oly erős külső hatalommal sem. Az érzés és a képzelő erő belső rokonsága nélkül szűkölködő lelkek nem alkothatnak lelki közösséget. De bármily erős is a belső együttérzés egy közösségen belül, önállóság híján nem alkothat kulturát. Az önállóság biztosítéka az erős akarat: a közösség céljai irányába feszülő egységes és egészséges akarat: a politika. Politika nélkül tengélet vár a kulturára és rabszolgaság. Politika nélküli kulturának történelmi példája Egyiptom. Politikai önállóság híján azon a kulturfokon merevedett civilizációvá, amelyen a vallásos funkció dominál. Az egyiptomi akaratot az a vallásos érzésvilág nyűgözte le, melynek szimbólumai a piramisok. Milliákat nyűgözött le egyazon révület s ez akarat sorvasztó révületből a közösség soha, legfeljebb az egyén tudta időről-időre kiszabadítani magát s így lendületét veszítve az egyiptomi kultúra önön maga életnívója alá süllyedt.

De a politikának nemcsak kifelé van meg a jelentősége, hanem nagy funkcionális jelentősége is van a közlélek életében. Mint minden önálló funkció, a politika is kifejező forma, alkalom belső formáló készség kiélésére. Tehát nemcsak külső szükség, hanem a lélek belső higiénája is megköveteli a politikát. A közösségi életnyilvánulások a politikától nyerik virulentiájukat. A görögség politikai eszménye egész kulturájukra lendítő erővel hatott. A lelki higiénia feltétele a minden irányban megosztott érdeklődés s a funkcióknak reális étellel való telítődése. A politikát nem lehet szláv módra elálmodozni, sem magyar módi szerint szónoklatokban kiélni.

A politika térhódítása, a kultúra életében a legnagyobb küzdelem árán vált lehetővé. Már természete szerint is nagyobb expanzivitás s követelőbb modor jellemzi. Mindig erős hierarchikus rend szegül ellen a politikának vagy megfordítva. A hangsúly hol a vallásra, hol a politikára esik. S csak lassan differenciálódott a közösségi lélek annyira, hogy maradék nélküli expanziót fejtsen ki mindkét irányban. Még az újkorban is megvan a földi cél és túlvilági cél antagonizmusa s bár látszólag mindkettőnek joga érvénysítettik, idők

folyamán hol egyik, hol másik válik illuzórikussá (30 éves háború).

7. Az újkor előhaladtával annak a nevezetes folyamatnak lehetünk tanúi, hogy politika és vallás kibékülnek egymással, hogy közös harcot folytassanak egy új igénytámasztás ellen. Ez az új igény nem az emberek érzéseire appellált, nem is az emberi akaratot készült irányítani, sem földi, sem mennyei céljai nem voltak, sokkal többet akart ezeknél: meg akarta *érteni* a kulturát. Az értelmi ösztön autonómiája érvényesült abban a nagyszerű mozgalomban, melynek sokfelé elágazó jelenségeit *felvilágosodás* gyűjtőnévvel látják el. Az értelmi ösztönnek is megvan a maga belső funkcionális s külső egzisztenciális jelentősége. Ennek ismerete megment azoktól az elfogultságoktól, s előítéletektől, melyek a felvilágosodást még ma is körülengik. Ha megértettük az eddigi fejtegetések lényegét, könnyen belátjuk, hogy az Aufklärung jelentkezése nem az idő és tér egy pontján lokalizálható elmuló tény volt, hanem ugyanazon kozmikus kényszer terméke, melynek a kultúra egész fejlődése eredménye. Aki a felvilágosodást úgy határozza meg, hogy az az emberi (!) ész mindenhatóságát hirdette s a vallást és társadalmi rendet detronizálta az ész nevében, az egy elavult s igen korlátolt ítéletkezést ismétel. Az értelmi ösztön önállóságának proklamálásában lehetett tulságosan követelőző, de szándékaiban sohasem volt becsfeien és aljas. Ma már a felvilágosodás nem extrem program, hanem belső szellemi tartalmat sugárzó formája az élő kultúrának. A történelmi megítélésnél pedig azt a nagy megújhodást kell figyelembe venni, amely hatására az egész kultúrában végbe ment. A közlélek differenciálódását jelentette ez ontológiai szempontból, ugyanakkor egy nagy önigazolási folyamatnak lett elindítója az egész kulturális élet területén. A valóságban annyit jelent ez, hogy a kultúra minden ágában az eredeti jelentés és jelentőség kidomborítására törekedtek, minden funkció eredeti minősége irányában reinkarnálódott: s az európai civilizáció merevségén egy korszakon keresztül — átlüktetett az élet ritmusa.

8. De mindez másodlagos valami: Annak az igénynek, amit a felvilágosodás hirdetett, igazi jelentőségét akkor értjük meg, ha a kultúra egységének transzcendentális előfeltételeit vesszük figyelembe. Az egész fejtegetés azon a feltevésen nyugszik, hogy a kultúra a maga egészében lelki valami s hogy a kultúrfunkciók a lélek autonóm funkcióiban bírják transzcendentális feltételüket. Kultúrfunkciók és a lélek funkciói között nem parallelizmus, hanem azonosság van. Ez az ontológiai azonosság egzisztenciális síkban két szférát alkot: az egyéni és a közösségi lélek világát. A közösségi élet tény, de lelki tényé, azaz kultúrává, csak az autonóm lelki funkciókban válik. A társulási készség a fiziológiai ösztönöknek is lehet sajátja, de az így létrejött társas élet nem válik a kultúrának alapjává. Modern történelmi szemléletünknek a fejlődés a vezérlő elve. Fejtegetésünk eddig igyekezett kimutatni a fejlődés apriori, azaz a lélek immanens funkcióiban megtalálható elveit. Ezek segítségével

úgy határoztuk meg a politika és történelem fogalmát, hogy azok közlelki tények. Aztán a közlelek fejlődésében igyekeztünk a politikának és történelemnek nyomára bukkanni. Most, mielőtt így felkészülve a politika és történelem küzdelmét belső összefüggésük megvilágításával próbáljuk megérteni, arra a kérdésre is megfelelhetünk, hogy miért éppen a történelem és politika összefüggését választottuk vizsgálódásunk tárgyává. Miért igényel a politika és történelem tüzetesebb tárgyalást, mint a többi közlelki funkció? A felelet igen egyszerű: mert a történelem és politika viszánya tipikusan modern komplexum. A legújabb kor kultúrájában ez a két funkció dominál. A vallás háttérbe szorult, civilizációvá merevedett vagy kultúra alá süllyedt, szektává lett. A politika és történelem fogalmai köré csoportosítható minden, ami a legújabb kor kultúrájában *elvi* szempontból jelent valamit. A kor kulturális képe e két fogalomban tömöríthető egységes szemléletté.

II.

9. A politika jelentősége a kultúra önállóságának biztosításában van. A kultúrában, mint lelki valóságban egységes központi akaratnak kell működni, hogy a szembe feszülő természeti és történeti erőket legyőzze s befelé belső biztonságot, kulturális önértetet s meggyőződéses hivatásérzést biztosítson. De az önállóságot nemcsak kívülről fenyegeti veszedelem! A belső differenciálódás bizonyos tömörülést tesz szükségessé, a több irányban való expanziónak a belső intenzitás növekedése a feltétele. Hogy éri el a kultúra ezt az intenzitásnövekedést? A reflexió révén. A kultúra fejlődése a lélek belső tartalmának fokozatos kiáradásában, világgátárulásában megy végbe. A kultúra uralmat jelent. Erre az uralomra úgy tesz szert a lélek, hogy funkciói révén rendre belefoglalódik a környező világ reális életébe. De a központ és a kerület között kölcsönös a hatás: a belülről kifelé ható áramlást nyomon követi egy másodlagos lelki tény: a reflexió. E reflexióban eszmél a közlelek önmagára. Az öneszmélés a pesszimizmus hangulatában megy végbe, mert a lélek az öneszmélésben expanziójának korlátjára bukkant.

A léleknek azok a funkciói, melyeknek a művészet, vallás és politika a kulturális formája, belső mivoltjuk szerint korlátlanosság jellegével bírnak. De a fantázia határtalansága, az érzés végietlensége s az akarat gátat nem ismerő hatalma a valóságra áradva önmaguknak váltak korlátjává. Jól értsük meg, a lélek korlátja sohasem lehet más, csak ami maga is lelki tény. A közlelket saját életnyilvánulásai determinálják. A hagyomány törvényeket teremt, szabályokat ír elő az életnyilvánulások minden terén, de ezek a szabályok másodlagos lelki vonások s a lélek eredeti strukturájától teljesen idegenek. Az értelmi reflexió a lélek életét egy tér-időileg lokalizálható mozzanathoz rögzíti: a belső alakító törvények helyét külső szabályokkal cseréli fel, a kultúrát civilizációval. A közösségi

tudatot egészen a hagyomány tölti be, annak a kultúrfoknak hagyománya, melyen a tudatosulás végbement. E reflexió révén a közlélek elveszti autonómiáját, saját magának válik szolgájává s funkciói elvesztik kulturális jelentőségüket. A kozmikus kapcsolatok érzése kihal a közösségből, a művészi teremtés forrása elapad s az aktivitás értelmetlenné válik. Ez belsőleg túlságos individualizációra, külsőleg teljes különállásra vezet.

10. A felszabadítást csak a közösségi tudat szabadságától lehet remélni. A közösségi tudat ezen a fokon kötve van önön természetétől idegen törvényekhez. Azt a kulturális hivatást, hogy fölszabadítsa a többi funkciókat s visszaadja autonómiájukat, csak úgy töltheti be, ha önmagára eszmél, s felismeri azt a szerepet, melyre belső szellemi mivoltja kvalifikálja. De ebben a szellemi minőségben egyúttal korlátja is van az észnek. Korlátozni kellett tehát az észet, hogy helyet csináljunk a hitnek; de nemcsak a hitnek, hanem politikának, művészetnek: az egész kultúrának. De az ész korlátja nem a valóságban van, hanem saját maga belső mivoltjában. A *Freiheit unter Gesetze* kanti gondolata érvényesült az észelvek felfedezésében. Az ész saját magában ismerte fel korlátjait s egyúttal szabadságát is. Autonómiájának érvényesítésével elvileg az egész kultúra autonómiáját proklamálta.

De maga az ész nevében folytatott szabadságmozgalom másodlagos jelenség. A közösségi tudat funkcionális jelentőségét transzcendentális gyökereiből kell megérteni. A kultúra a szükségszerű öneszmélésben elveszti azokat a kozmikus viszonyítási módokat, melyek autonómiáját biztosítják. A kultúrfunkciók jellemvonása a sui generis mivolt: ez önállóságot biztosít számunkra, de az önállóság kozmikus jellemvonás. Az autonómia tehát egyetemes életigény. S a kultúra *létparancsa* a szabadság. A történelmi tudat e hiányzó egyetemes viszonyítási módot nyújtotta a modern kultúrának. Honnan vette a történelem azt az abszolút nézőpontot, ahonnan a kultúra értelmét nyerte? Hogyan került föléje a nyüzgő hagyományoknak? S micsoda igény érvényesült a történelmi tények egyetemes megítélésénél? Azoknak az elveknek érvényesítése hozta mind ezt magával, melyek az ész autonómiáját is garantálják. Az a felfedezés szolgáltatta a szempontokat, mely a megismerés nagy újkori válságát az ismerő funkciók egyetemes érvényének kimutatásával megoldotta.

Újra ismételjük: a történelmi tudat nem külön ontológiai valóság, hanem az egyéni tudat a közösségre vonatkoztatva. Az ész felszabadulásának kulturális jelentősége az előbb említettekből teljesen világos. A kultúra *belső* szabadságát biztosítja a történelem által, hogy egyetemes észelvek alapján *megérti* a történelmet s ugyanakkor az észelvek másik csoportjában a történelmi tények *megítéléséhez* is abszolút alapot nyer. A történelem ezek után nem lehet pusztán csak művészi érdeklődés eredménye, sem politikai, sem vallási tendenciák szószólója, hanem önálló kultúrfunkció,

melynek felbecsülhetetlen jelentősége a kultúra szabadságának védelme a múlt nyűgöző hatásával szemben.

Az ilymódon értelmezett történelemben válik újra kultúrává a múlt. S csak a helyes történelmi kultúrában lesznek élővé a hagyományok.

III.

11. Hogy történelem és politika között meglássuk az összefüggést, fogalmainkat olyan általánosságba emeltük, ami azt a gyanút keltheti, hogy az összefüggés csak in idea van meg. A történelem egészen mást jelent a konkrét fogalmakkal s pragmatikus módszerrel dolgozó történésznek, mint a filozófusnak s kérdés, hogy ez általánosítás nem változtatta-e meg túlságosan is a történelem fogalmának eredeti értelmét. Ha a történelem szempontjából nézzük a politikát, egészen biztos, hogy más képet nyerünk s más vonatkozásokat emelünk ki s ugyanígy más jelentőséget tulajdonítunk a történelemnek a politika szempontjából. Életteljesebbnek tűnhetik fel esetleg az így nyert összefüggés, mint amit a fent vázolt fogalmi konstrukciók adnak. Ha azt mondjuk pl., hogy a történelem az élet tanítómestere, vagy ha a politikai iskolázottságot hasznosnak hirdetjük a történelmi tények megítélése szempontjából, akkor bizonyos harmonikus összefüggés képződik az emberben, mely gyakorlatilag fontos ugyan, de veszedelmes lejtője az igazságnak. A meggyőződés, hogy világképünkben bizonyos harmóniának kell uralkodnia, oly mélyen gyökerezik bennünk, hogy nem látjuk meg az ellentéteket ott sem, ahol a harmónikus kibékítés vágya csak mint további kutatásra utaló ösztönzés jogosult. Történelem és politika önállósága nem engedi meg, hogy a közöttük lévő összefüggést pusztán hasznossági relációkban jelöljük meg. A politika jelentősége nem ítéltető meg a történelem szempontjából, ugyanúgy nem a történelemé a politikáéból. De ha jelentőségről beszélünk, szükségszerűen viszonyítást végzünk! A fentiekben azt a közös viszonyítási alapot igyekeztünk megtalálni, melyen politika és történelem jelentősége mérhető. Fogalmaink általánosítása ennek a viszonyításnak eredménye, mellyel egyidejűleg igazoltuk az önállóságot és az összefüggést. Az önállóság egyetemes vonása a kultúrfunkcióknak: s a kultúrfilozófia csak a funkciók önállóságának elismerésén át juthat el *totális* szemléletre.

12. Nem lesz érdektelen a negatív próbát megadni egész fejtegetésünkhöz — utalván azokra az egyoldalú kísérletekre, melyek a legújabb korban a történelem és politika problémájának megoldására tettek.

A történelmi tudat mintegy két évszázada éli a maga önálló életét abban a nagyszerű formában, amit a modern történelemtudományban szemlélhetünk és csodálhatunk. A történelmi tudat önállósága éppen tudományjellegében manifesztálódott. A tudományjel-

leget nem a nagyobb objektívitás biztosítja számára — szemben előző korok történelmével, — nem is a módszeres eljárás precizitása; mindezek már függvényei a tudományosságnak. A tudományosság biztosítéka a történetnek magáért a tudásért való kutatása. Előző korok történetírásától általában meg kell tagadnunk a tudomány jelleget még akkor is, ha tudományos szempontból esetleg jól felhasználható is: mert heteronómia jellemezte. Művészi és erkölcsi célok preferáltak a történelmi tudatnak, vagy üdvértörténet lett belőle: csak éppen magáért a tudásért s a tudásban megnyilvánuló kultúrális értékért nem művelték a történelmet. A történelmi tudatot művészi (pl. Herodotos) politikai (Thukidides) és vallási (közép-kor) szempontok uralták. A politikai szempont uralma áttért az újkorra is. A politika gyámsága alatt tengődő történelem természetes, hogy nem tudta kultúrális hivatását betölteni, hiszen önálló szempontok híján nem is lehetett más, mint a fennálló politikai hatalom igazolója, propagátora. Önálló szempontok nélkül legfeljebb regisztrálhatta az eseményeket, de az összefüggést és folyamatosságot nem tudta kellőképpen motíválni.

13. Voltaire az, kiben a történelmi tudat öntudatra ébredt s önálló szempontokra tesz szert. Voltaire rádöbben, hogy amit történelemnek neveznek, csupán eszköz, mellyel a politika visszaél, mert az ilyen történelem átalakítja a múltat, hogy megfeleljen jövőt illető szándékainknak. Voltaire és kortársai arra a tényre lettek figyelmesek, hogy a történet nem azoknak az eredőknek eredményeként alakul ki, melyek együttvéve adják a politika szövevényes hálózataát, hogy a politika a történet számára alig jelent valamit. Hogy az a rengeteg jóakarató, vagy legtöbbször nem is kifogástalan törekvés, amit a mindenkori politikusok kifejtene, futó hab a történet nagy árjában, hogy sokkal elemibb erők alakítják a történet folyását, semhogy olyan következményekkel nem járó részletek, mint hadseregek vonulása, udvari ceremóniák stb., stb. fontosak lehetnének.

Nézzük csak Voltaire történelmi művének címét! Szó sincs benne politikáról: *Tanulmány a nemzetek erkölcséről és szelleméről s a történelem főbb tényeiről*. S vajjon miben látja ezeket a főbb tényeket? „Nem a háborúk, hanem a társadalom történetét kívánom megírni, megtudni hogyan éltek az emberek s melyek azok a művészetek, amiket közösen műveltek... tudni akarom, milyen lépcsőfokon haladtak az emberek a barbárságból a civilizáció felé.” Ebben az van kimondva, hogy a történelem mozgató erői közt nem szerepel a politika. Mert a történet erői ösztöni természetűek: a haladást az ember pszichofizikai ösztönrendszerének hiányai indítják, nem pedig a politika kitervelt módszerei.

Voltaireék révén kísérlet történt, hogy a politika jelentősége megállapíttassék. Ez a kísérlet a politika bukásával végződött. Ebben a tényben az a tanulság, hogy a történelem nem az az egyetemes viszonyítási alap, melyből a politika megítélhető.

14. A politikának ez a kiszorítása a történelemből nemcsak a történelmet alakította át, hanem kihatott magára a politikára is. Az elárvelt politika szinte agonizálni látszott. Ugy tűnt fel átmenetileg, hogy a politika sem egyéb, mint az emberi faj tévedéseinek egyike, melytől ideje volna megszabadulni. Ennek a meggondolásnak dogmája éppen ellenkező volt, mint a politikai abszolutizmusé. Ez a politikában mindenható erőt látott, amaz úgy vélte, hogy az a leg-tökéletesebb politika, melynek működése végre is odavezet, hogy minden politika feleslegessé lesz.

Nem csoda ezek után, hogy túlzó politikai törekvések egyoldalú történelmi szemlélettel tüntek ki: az osztályharc hirdetői a történelmi materiálizmust, a nemzeti imperiálizmus hívei egy túlzottan nacionális értékelésű történelmet termeltek ki. A XIX. sz. folyamán minél inkább távolodik a politika és történelem az eredeti jelentéstől, annál nagyobb antagonizmus támad közöttük. Histórizálták a politikát „politizálták” a történelmet, de sem a történelem, sem a politika nem mondhattak le véglegesen önállóságukról. A belső összefüggés iránt érzéketlenül a hasznossági relációk kiemelésével igyekeztek biztosítani a harmóniát. Jóakarató s világboldogításra törekvő szocialisták békítik össze látszólag a politikát a történelemmel. Amint az abszolutizmus tagadta a történelmi tudat autonómiáját, ugyanúgy tagadja a szocialista a politikáét. A szocializálás nem lehet kulturális program, természetes hát, hogy a szocialista nem ismerhet el önálló politikát sem, mert a politika önállóságának csak a kultúra szempontjából van értelme. Politikát a szocialista szerint csak a történelem gyámkodása mellett szabad művelni, mert a történelem adja meg azokat a törvényeket, melyek a társadalom életében működnek s ezeknek ismerete garantálja, hogy politika valóban a közösségi akarat kifejezője s a világ boldogítására, erre a nagy szocialista álmra való törekvés, egyik állomása lesz. Figyeljünk azonban a disztinkcióra, melyet közösségi akarat és közakarat fogalmaj között meg kell tennünk. Közakarat a közösség irányába ható tudatos törekvés, közösségi akarat pedig a közösségen belül egyes tagok törekvésének summája. Amannál szellemi velleitások, erkölcsi felelősség, itt a tömeg, a nagy számok törvénye, az általános és titkos választójog a döntő.

15. De a szocializmusnak nem sikerült elrejteni a történelem és politika ellentétét. Ha Voltaire a történelmi tudat autonómiája érdekében szállt síkra a gyakorlati, politikai szempontok detronizálásával, el kellett jönnie a kornak, mikor a politika, a gyakorlati érdek is megtalálta a maga fanatikus védelmezőjét. Megtalálta azt Nietzsche Fr. személyében. Nietzsche volt az, ki először hirdette a szocialista álm alkonyát; az új politika hajnalát, melynek nem lesz szüksége a történelemnek sem tanácsára, sem ellenőrzésére. Történelem és politika között újra kiéleződött az ellentét, mint egykor Voltaire idejében Nietzsche nekitámad a történelemnek az emberi aktivitás érdekében. „Nem kik mertek tagadni multat, de kik nem

magvak a jövőnek . . .” — hirdeti a mi Adynk is. Ha Voltaire a történelmi tudat autonómiáját védi, az ész szabadságát hirdeti a történeti tények megítélésénél, Nietzsche érvényt szerez annak a feledésbe ment kanti tételnek, hogy az életnyilvánulások között a gyakorlatiakat illeti a primatus. Annyit jelent ez a mi szempontunkból, hogy a politika nem veheti irányelveit a múltból, mert a múlt ismerete végtelenül fontos ugyan kultúránk szabadsága érdekében, de semmi esetre sem garantálja a jövő alakítására irányuló törekvésünket, azaz politikánkat. Voltaireék megvetették a politikát, mert szerintük a történeti életben, annak kialakításában semmi szerepet nem játszhatik. Nietzsche kimutatja, hogy a történelmi tudat túlságos favorizálása megöli a politika autonómiáját, már pedig ez azt jelenti, hogy jövőnk életünk semmi más, mint másolása a már elélt életnek. Pedig ez a jövő új lehetőségek megvalósítását kívánja tőlünk. Ezeket az új lehetőségeket az emberi *szabadság* garantálja. Ezért a politikusnak fölül kell emelkednie a hasznossági relációk hálóján, az erkölcsi elhatározás magasságába. A politika alkotó tevékenységnek eredménye. Az állam nem szerves életegység, se nem kölcsönös szerződéseken alapuló szociális alkulat, hanem „Kunstwerk“, azaz belső formáló készség vetülete a valóságban. Hegel univerzalizmusa s a szocializmus individualizmusa ellen egyként harcol Nietzsche.

Grotius atómisztikus s Aristoteles organikus államelméletével szemben nem állhat meg a politika autonómiája. De Nietzsche számára a politika önállósága posztulátum. Államelméletének (L. Binder: Nietzsches Staatsauffassung Logos, XIV. Bd.) alapját nem önkényes előfeltételezések adják, hanem a kultúra transzcendentális vizsgálata, azaz azoknak a végső tanulságoknak alkalmazása, melyek ott szunnyadtak a kanti filozófia nagyszerű logikai konstrukcióiban. Nietzsche a kanti filozófiának tanulságait a kultúra problémáinak feltárásában gyümölcsöztette. Nevezetes tette az volt, hogy akkor, mikor a politika önállóságát s ennek az önállóságnak kulturális jelentőségét hangoztatta, hirdette a politikai felelősség új formáját is. A kategorikus imperativushoz hozzátartozik a kategorikus imperator is — mondja egy helyen. S ennek értelme az, hogy a politikust éppen erkölcsiségének abszolút foka emeli oda, honnan a kultúra sorsának irányítását feltétlenül kötelező ideák, értékek teremtésével megadhatja.

16. De ezzel újra fejtegetésünk első részében adott megállapítások kerülnek felszínre. Politika és történelem összefüggését csakis abból a kulturális jelentőségből érthetjük meg, melyre belső alkatuk képesíti őket. Határsértést jelent az, ha valamelyiket elébelyezzük a másiknak. Pedig e határsértést könnyű elkerülni, ha a történész szeme előtt tartja, hogy a kultúrát csak magyarázhatja, s ha a politika eredeti feladatokat vállalásában és végrehajtásában igyekszik biztosítani a maga önállóságát.

Kondor Imre